

ครอบครัวรักษาศีล 5 : รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการ
ดำรงชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานี
THE FIVE PRECEPTS OBSERVING FAMILIES: A MODEL AND
ENHANCEMENT OF LIVING CULTURE OF THAI FAMILIES IN
UBON RATCHATHANI PROVINCE

¹พูลศักดิ์ หอมสมบัติ และ ²กิตติพัฒน์ ทาวงศ์ษา

¹Poolsak Homsombat and ²Kittiphat Thawongsa

¹มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

²มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ประเทศไทย

¹Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

²Mahamakut Buddhist University, Thailand.

¹sak_mcu@hotmail.com, ²kittiphat2016@gmail.com

Received January 20, 2019; **Revised** February 12, 2019; **Accepted** June 2, 2019

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องเบญจศีลที่ปรากฏในพระพุทธรศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาครอบครัวรักษาศีล 5: รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวไทย และ 3) ศึกษาครอบครัวรักษาศีล 5: รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี ใช้รูปแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์เจ้าอาวาส ผู้อำนวยการสถานศึกษา ผู้นำชุมชนและครอบครัวพุทธศาสนิกชน จำนวน 25 รูป/คน

¹ อาจารย์, คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

² อาจารย์, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

ผลการวิจัยพบว่า 1) หลักเบญจศีล คือ การรักษากายและวาจาให้มีความเป็นปกติมี 5 อย่าง คือ (1) การห้ามฆ่าสัตว์ (2) ห้ามลักทรัพย์ (3) การห้ามประพฤตินอกใจ (4) การห้ามพูดปดและ (5) การห้ามดื่มสุราและเมรัย โดยมีหลักธรรมที่ส่งเสริมการรักษาศีลจำนวน 5 อย่าง คือ (1) หลักเบญจธรรม (2) หลักวิริย (3) หลักขันติโสรัจจะ (4) หลักสติสัมปชัญญะ และ (5) หลักปัญญา การรักษาศีลเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ส่วนการไม่รักษาศีลเป็นโทษต่อตนเองและสังคม 2) โครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 : ชาวประชาเป็นสุขมีหน่วยงานขับเคลื่อนของโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 มี 3 หน่วยงาน คือ (1) วัด/พระสงฆ์ (2) บ้าน/ชุมชน และ (3) สถานศึกษา/ หน่วยงานอื่นๆ มีวัตถุประสงค์คือทำให้พุทธศาสนิกชนตระหนักถึงคุณสมบัติ และความสำคัญและหน้าที่ความเป็นพุทธศาสนิกชนตลอดจนประโยชน์ของการรักษาศีล 3) รูปแบบและกิจกรรมเสริมสร้างการรักษาศีล 5 ของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานีมี 3 อย่างคือ (1) การให้ทาน (2) การฟังธรรม และ (3) การปฏิบัติธรรม ส่วนรูปแบบการดำเนินชีวิตตามหลักของศีล 5 มี 3 อย่าง คือ (1) การมีศรัทธา (2) ความเป็นกัลยาณมิตร และ (3) ความมีปัญญา โดยการรักษาศีลมีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงการดำเนินชีวิต

คำสำคัญ : ครอบครัวไทย, ศีล 5

Abstract

The objectives of this research included: 1) to study the concept of the Five Precepts appeared in Theravada Buddhism; 2) to study the Five Precepts observing families : a model and enhancement of living culture of Thai families; 3) to study the Five Precepts observing families: a model and enhancement of living culture of the families in Ubon Ratchathani Province. This research was a qualitative research through focused group discussion, observation and interview among the number of 25 targeted people including an abbot, a school director, community leaders and the Buddhist families. The results of this research were as follows. 1) The Five Precepts Principle means the regular bodily and verbal observation in 5 aspects including: (1) to abstain from killing all beings; (2) to abstain from stealing what is not given; (3) to abstain from sexual misconduct; (4) to abstain from false speech; and (5) to abstain from intoxicants causing heedlessness; whereas there are 5 Dhamma codes that enhance the Five Precepts observation including: (1) the five

ennobling virtues; (2) the abstinence; (3) the forbearance and modesty; (4) the mindfulness and awareness; and (5) wisdom. The precept observation is beneficial to both individual and the society. 2) In the Project of the Five Precepts Observing Village: People with Happiness, there were 3 sectors driving the Five Precepts Observing Village including: (1) monasteries/monks; (2) villages/ communities; and (3) schools/other agencies. The objective of this project was to cultivate the Buddhists' awareness on quality, importance, and duty of being Buddhists and the benefits of the Five Precepts observation. 3) Models and activities enhancing the Five Precepts observation of families in Ubon Ratchathani Province included 3 aspects as follows: 1) donation; 2) Dhamma audience; and 3) meditation practice; whereas the model of living life following the five precepts included 3 codes as follows: (1) faith; (2) true-hearted friends; and (3) wisdom. The objective of the precepts observation was to enhance the strength of the community and secure living life.

Keywords : Thai Families, the Five Precepts

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นมาแล้วกว่า 2500 ปี นับตั้งแต่ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้และได้ประกาศพุทธธรรมซึ่งเป็นคำสอนที่เป็นบรมสัจจะหรือความจริงอันประเสริฐที่เกี่ยวกับโลกและชีวิตที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาสั่งสอนเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของมวลมนุษยชาติ (มันเกียรติ โกศลนิรติวงศ์, 2541 :28-29.) หลักคำสอนในทางพุทธศาสนาจึงมี 2 ระดับ คือระดับสัจธรรมและระดับจริยธรรม ในบรรดาคำสอนที่เป็นโลกุตตระ (สัจธรรม) และในระดับโลกียะ (จริยธรรม) ซึ่งคำสอนในระดับโลกุตตระเป็นคำสอนก็เพื่อมุ่งความหลุดพ้นหมดจากกิเลสเป็นคำสอนในระดับที่สูง คือ นิพพาน ส่วนคำสอนระดับโลกียะเป็นคำสอนทั่วไปเพื่อให้ผู้ปฏิบัติดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขในชาติปัจจุบันและชาติอื่นต่อไปเป็นคำสอนสำหรับผู้ที่ยังต้องการความเจริญและความสุขในสังสารวัฏ

อย่างไรก็ตาม ในพระพุทธศาสนามีหลักคำสอนในส่วนที่เป็นจริยธรรมเหมาะต่อการดำรงชีวิต เช่น ทาน ศีล สวรรค์ (นฤมล มารคแมน, 2543 :1) เป็นต้น การที่มนุษย์ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏซึ่งยังเป็นความสุขในระดับของโลกียะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องนำหลักธรรม ที่เรียกว่า ศีล 5 มาดำรงชีวิตของมนุษย์ซึ่งถือว่าเป็นหลักธรรมที่

พระพุทธศาสนาได้เล็งเห็นคุณค่าของสังคมที่จะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขสามารถพัฒนาพฤติกรรม ด้านกาย จิตใจ และสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ปัจจุบันนี้บุคลิกภาพด้านพฤติกรรมมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคมเป็นอย่างมาก บุคลิกภาพ เป็นลักษณะที่เกิดขึ้นเฉพาะแต่ละคนหรือจะเรียกว่า เป็นแบบแผนความประพฤติ ของตนเองที่แสดงออกมาจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันบางส่วน นอกจากนี้บุคลิกภาพ อันเกิดจากการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ที่จะสามารถปรับตัว และการแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบกับสิ่งแวดล้อมของแต่ละบุคคล (รังสรรค์ แสงสุขและคณะ, 2544:146.)

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาสามารถอำนวยสุขให้แก่โลกช่วยยกระดับการพัฒนาทางจิตใจของมนุษย์ให้สูงขึ้นและช่วยให้โลกเกิดสันติภาพ ผลการวิจัยพบว่าพระพุทธองค์ทรงประทานหลักธรรม อันมีคุณค่าเป็นนิรันดร์ไว้เป็นมรดกโลก เป็นเครื่องคุ้มครองโลกเกิดผลเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมโลก เป็นเสมือนลูกตุ้มถ่วงโลกไว้ ไม่ให้โลกไหลไปตามกระแสอำนาจกิเลสของสัตว์โลกที่จะทำให้ลายโลกเร็วเกินไป เมื่อคนมีธรรมะมากขึ้นก็ช่วยชะลอไม่ให้โลกถูกเป็นไฟ ไปตามอำนาจของกิเลสและทำให้คนอื่นๆ อีกจำนวนมากแม้มิใช่พุทธศาสนิกชนพลอยได้รับความสุขเกิดความดีงาม ความมีสันติสุขขึ้นในสังคม พุทธธรรมคำสอนของพระองค์ คือประทีปดวงใหม่ที่ช่วยส่องแสงสว่างให้สัตว์โลกก้าวไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ ทำให้เกิดการปฏิวัติทางศาสนา เกิดผลดีต่อสังคมชาวโลกให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขสวัสดิ์ก่อเกิดสันติภาพและสันติสุขโดยทั่วไป

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่เล็กที่สุด แต่สำคัญที่สุด ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนสมาชิกในครอบครัวให้รู้จักแบบแผนของสังคม เป็นสถาบันแรกที่สามารถหล่อหลอมและพัฒนาบุคคลต่างๆ ในครอบครัวให้เป็นบุคคลอันพึงประสงค์ของสังคม ซึ่งมีหน้าที่หลายประการรวมถึงหน้าที่ทางศาสนา ครอบครัวต้องมีหน้าที่ในการปลูกฝังให้เลื่อมใสในศาสนาประจำชาติและส่งเสริมให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน การรักษาศีล 5 ของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างยิ่งที่จะกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย เพราะพระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่ในแผ่นดินอันเป็นที่อยู่ของคนไทยนานหลายร้อยปี ชาวไทยส่วนใหญ่ยอมรับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต พิธีกรรม คำสอนและการปฏิบัติตามแนวคำสอนในพระพุทธศาสนาบางอย่างได้กลายเป็นขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณีของคนไทย ดังจะเห็นได้จากปัจจุบันประชาชนชาวไทยนับถือพระพุทธศาสนาถึงร้อยละ 94.6 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2555 :6) ถ้าสังคมไทยขาดการควบคุมด้วยศีล ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นด้วยกายบ้าง ทางทรัพย์สินบ้าง มนุษย์จะรู้สึกลัวหวาดหวั่น สะพรึงกลัวไม่

ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ถ้าสังคมควบคุมด้วยศีลไม่ประทุษร้ายกัน ด้วยกาย วาจาสังคมของเราจะน่าอยู่มากทีเดียว (วสิน อินทสระ, 2549 :37-38)

ดังนั้น ด้วยความสำคัญของศีล 5 ที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของครอบครัวในสังคมไทย ผู้วิจัยจึงเกิดความสนใจที่จะวิจัยครอบครัวรักษาศีล 5 : รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตในสถาบันครอบครัวที่ประพฤติปฏิบัติตามและไม่ประพฤติปฏิบัติตามข้อบัญญัติ 5 ข้อ จะส่งผลให้รูปแบบวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีมีการเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร และสามารถนำไปเป็นรูปแบบเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำรงชีวิตครอบครัวไทยตามหลักศีล 5 อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่สังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องหลักเบญจศีลตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาครอบครัวรักษาศีล 5: รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวไทย
3. เพื่อศึกษาครอบครัวรักษาศีล 5: รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ครอบครัวรักษาศีล 5: รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เอกสารมีวิธีดำเนินการวิจัยอยู่ 5 ตามลำดับดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย คือ ผู้วิจัยสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลที่ปรากฏในชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกและในทุติยภูมิ (Secondary Sources) หมายถึง หนังสือ เอกสาร ตำรา วารสารงานวิจัยและวิทยานิพนธ์อันเป็นผลงานด้านวิชาการของนักวิชาการและนักวิจัยอื่นๆที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง

2. ประชากรและกลุ่มเป้าหมาย คือ ผู้วิจัยได้ทำการสนทนากลุ่ม สังเกตการณ์และสัมภาษณ์กับประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ วัด สถานศึกษา ชุมชนและครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี โดยมีผู้ให้ข้อมูล 4 ส่วน คือ เจ้าอาวาส/พระสังฆาธิการ ผู้อำนวยการสถานศึกษา ผู้นำชุมชนและครอบครัวพุทธศาสนิกชน จำนวน 25 รูป/คน

3. เครื่องมือการวิจัย คือ เครื่องมือการวิจัยเป็นแบบสัมภาษณ์เชิงปลายเปิด โดยใช้ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์และศึกษาเอกสาร ใช้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นบุคคลโดยมีเครื่องบันทึกเสียงและกล้องถ่ายรูปประกอบการเก็บข้อมูล โดยมีประเด็นคำถามเกี่ยวกับการรักษาศีล 5 ตามหลักพระพุทธศาสนา

4. การวิเคราะห์ข้อมูล คือ การวิเคราะห์และสังเคราะห์จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับครอบครัวรักษาศีล 5 ตามหลักพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีได้อย่างไรและเสนอในเชิงพรรณนาต่อไป

ผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง“ครอบครัวรักษาศีล 5: รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรม การดำเนินชีวิตของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี”สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องหลักเบญจศีลตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่าเบญจศีลคือ การรักษากายและวาจาให้มีความเป็นปกติมี 5 อย่าง (สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), 2538 :65) คือ 1) การห้ามฆ่าสัตว์ 2) ห้ามลักทรัพย์ 3) การห้ามประพฤติดนินทา 4) การห้ามพูดปดและ 5) การห้ามดื่มสุราและเมรัย หลักของเบญจศีลจัดเป็นหลักคำสอนในชั้นโลกียะเป็นหลักการที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้มนุษย์ทุกคนปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุข ความสงบ ความมีเอกภาพความเสมอภาค ซึ่งคำสอนเหล่านี้ทั้งหมดได้ตั้งอยู่บนรากฐานของการดำเนินชีวิตด้วยหลักของเบญจศีลอันเป็นคำสอนเพื่อความประพฤติที่ดีงามเป็นการหาเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ปราศจากมิถิลาชีพเพื่อบ่มุ่เน้นให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข ลักษณะของศีลคือทรงไว้ซึ่งกุศลธรรมเป็นลักษณะ ทำให้มีความเป็นปกติทางกายและวาจา ไม่ละเมิดทุจริต แต่ให้เป็นสุจริตพ้นจากความชั่วทั้งปวงเป็นลักษณะ เป็นข้อห้ามไม่ให้กระทำความชั่วหรือกระทำความผิด เพราะการกระทำนั้นเป็นการกระทำที่ผิดและไม่ดี ส่วนหลักธรรมซึ่งเป็นคำสั่งให้กระทำ เพราะการกระทำนั้นถูกและเป็นของดี ศีลธรรมจึงเป็น

กฎหรือระเบียบที่สามารถทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขสงบ หรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเบญจศีลและเบญจธรรม

2. โครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อส่งเสริมสนับสนุนและสร้างความตระหนักให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ไปปฏิบัติตามหลักศีล 5 สู่วิถีชีวิตประจำวันของคนทุกคน กับทั้งเพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการจัดตั้ง“หมู่บ้านรักษาศีล 5”ให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ของทุกจังหวัดทั่วประเทศ ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนได้รับการส่งเสริมให้ปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนา ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคมเพื่อกระตุ้นให้เกิดความรัก ความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา ให้รู้จักใช้หลักธรรมมาเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตให้ได้รับความสุขจากการแบ่งปันและความเอื้ออาทรต่อกัน ตลอดจน เพื่อเป็นการแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและเป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงสืบไป

จากการรณรงค์ให้ครอบครัวไทยรักษาศีล 5 ทำให้ครอบครัวไทยในสถานภาพความเป็นพุทธศาสนิกชน ทำให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตนตามคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในเรื่องของการรักษาศีลเป็นข้อละเว้นมิให้กระทำความชั่วและปฏิบัติตามหลักธรรม คือ ข้อปฏิบัติให้ทำความดี เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์แต่เท่านั้นยังไม่พอมันต้องมีความเมตตากรุณาและเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นด้วย การละเว้นความชั่ว พุทธศาสนิกชนที่ดีจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนและในการปฏิบัติตามธรรมจะต้องกระทำด้วยความรู้และ □ ความเข้าใจที่ถูกต้อง โดยเฉพาะเรื่องของการรักษาศีล ที่พุทธศาสนิกชนควรประพฤติปฏิบัติตามคือการรักษาศีล 5 เป็นการละเว้นความชั่วและการประกอบความดี

3. รูปแบบและการเสริมสร้าง วัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี มีรูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีและมีเอกลักษณ์ในความเป็นไทยให้มีลักษณะเฉพาะตัว โดยเฉพาะความเป็นคนมักทำบุญสุนทาน มีนิสัยโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจผู้อื่น ลักษณะเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลักการให้ทานที่เกี่ยวข้องกับชีวิต สังคม วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ จึงมาจากแนวคิดพื้นฐานทางด้านพระพุทธศาสนาทำให้ครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีมีความเข้าใจถูกต้องว่าศีล 5 เป็นกฎระเบียบข้อบังคับตนเองไม่ปฏิบัติในสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อน การรักษาศีล 5 เป็นการกระทำความดี ทำให้

ผู้ที่รักษาศีลมีคุณสมบัติ มีความสามารถช่วยเหลือตนเองได้และส่งเสริมชุมชนต่างๆให้อยู่ร่วมกันด้วยความเป็นระเบียบแก่ตนเองและผู้อื่นทำให้มีรูปแบบและกิจกรรมการเสริมสร้างการรักษา ศีล 5 ตามลำดับดังนี้

1) การให้ทาน เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความดี เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตในพระพุทธศาสนา ทาน คือ การให้อภัยแก่คนหรือสัตว์อื่น ตามความหมายนี้ คือ การงดเว้นจากเวรภัย ได้แก่ การรักษา ศีล มีเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น การรักษา ศีล เป็นการให้ทานอย่างหนึ่ง ถือเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นการให้ความปลอดภัยในชีวิตแก่ สัตว์ทั้งหลาย การให้ทานในพระพุทธศาสนา มีหลายประเภท ในทานสูตร พระพุทธเจ้าทรง แสดงทานไว้ 2 ประเภท คือ 1) อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของเป็นทาน ด้วยการให้วัตถุ สิ่งของซึ่งเป็นการให้ปัจจัย 4 ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค และ 2) ธรรมทาน ได้แก่ การให้ธรรมเป็นทานการให้คำแนะนำสั่งสอนให้รู้ดีรู้ชั่ว หรือการแสดงธรรม ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศแล้ว อันเป็นเหตุสิ้นทุกข์และนำสุขมาให้ทั้งในโลกนี้และโลก หน้าที่ เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่คนอื่น ๆ

2) การฟังธรรม คือ การฟังหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนา การฟังธรรมเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างการรักษา ศีล 5 โดยมีคติธรรมและคติสอนใจส่งเสริม กิจกรรมการรักษา ศีลตลอดจนการดำเนินชีวิตประจำวัน การฟังธรรมเป็นผลดีหรือส่วนดีที่เกิดขึ้นทันทีที่มีความตั้งใจฟังธรรมคือหลักคำสั่งสอนอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าที่พระภิกษุ คณค้วนนำมาเทศน์ ปาฐกถา บรรยายหรือบอกเล่ากล่าวสอนในกาลเทศะต่างๆ

3) การปฏิบัติธรรม คือ การฝึกจิตให้สงบและเป็นสมาธิขึ้นเป็นหัวใจสำคัญของ พระพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกชนในทุกคนควรเรียนรู้ และนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อ ตนเอง ครอบครัวและสังคม การปฏิบัติธรรมจึงเป็นเสมือนรูปแบบหนึ่งแห่งการส่งเสริม คุณธรรมและจริยธรรมในสังคมไทยในสมัยปัจจุบัน ยังเป็นกิจกรรมเสริมสร้างการรักษา ศีล 5 ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ เพราะการรักษา ศีลกับการปฏิบัติธรรมต่างเป็นปัจจัยที่ สนับสนุนต่อกันและกัน

จากการรักษา ศีล 5 ครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีนำไปสู่ดำเนินชีวิตตามหลัก ของศีล 5 ทำให้ครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีมีวิถีชีวิต จารีต วัฒนธรรม ประเพณีที่ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา เพราะครอบครัวได้ปลูกฝังให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้ปฏิบัติตนตามหลักศีล 5 ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดวิถีชีวิต

การดำเนินชีวิต พิธีกรรม คำสอน และการปฏิบัติตามแนวคำสอนในพระพุทธศาสนาจนกลายเป็นขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมและประเพณี

อภิปรายผล

จากการศึกษาเรื่อง ครอบครัวรักษาศีล 5 : รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรม การดำรงชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานี มีประเด็นที่สามารถอภิปรายผล ดังนี้

1. หลักคำสอนและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับสังคมและสะท้อนให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธศาสนาในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมได้มากที่สุด คือ คำสอนและหลักปฏิบัติในระดับศีล เพราะศีลเป็นระบบควบคุมชีวิตด้านนอกเกี่ยวกับการแสดงออกทางกายและวาจา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน การดำเนินกิจการต่างๆ ของหมู่ชน การจัดสภาพความเป็นอยู่และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อยและเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของหมู่ชนนั้น และแก่ความผาสุกแห่งสมาชิกทั้งปวงของหมู่ชน อันจะเอื้ออำนวยให้ทุกคนสามารถบำเพ็ญกิจภักดีที่ต้งามยิ่งขึ้น เพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตตามความตกลงนับถือของพวกตน หรือเพื่อเข้าถึงประโยชน์และความดีงามสูงสุดตามอุดมการณ์ของหมู่ชนนั้น ตลอดจนเกื้อกูลแก่การที่หมู่ชนนั้นจะเผยแพร่อุดมการณ์ กิจการ และประโยชน์สุข ความดีงามของตนให้เผยแพร่ขยายกว้างออกไป สอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (2546 :245) ที่ได้กล่าวว่า เบญจศีลเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานหรือศีลขั้นต้นที่สุดคือการไม่เบียดเบียนผู้อื่นไม่ว่าด้วยกายหรือวาจาและไม่ทำลายสติสัมปชัญญะที่เป็นตัวคุ้มครองศีลของตนอันเป็นหลักความประพฤติพื้นฐานสำหรับทุกคนโดยมี 5 อย่าง คือ

1) ปาณาติปาตา เวรมณี คือ การเว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่า ประทุษร้ายกัน

2) อทินนาทานา เวรมณี หมายถึง การงดเว้นจากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน

3) กาเมสุมิฉาจารา เวรมณี ได้แก่ การงดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน

4) มุสาวาทา เวรมณี หมายถึง การงดเว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

5) สุราเมรยมชฺชปมาทฏฐานา เวรมณี คือ การงดเว้นจากน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ในหลักของเบญจศีลนั้นศีลแต่ละข้อต่างมีหลักการ ลักษณะการห้าม และวัตถุประสงค์ของศีล ตลอดจนการตัดสินใจล่วงละเมิดและความโทษหนัก-เบาของศีล ซึ่งศีลแต่ละข้อมีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของศีล นอกจากนี้ การรักษาศีล 5 ยังมีหลักธรรมที่มีสภาพเอื้อต่อการรักษาศีล คือ

1) หลักเบญจธรรม คือ ธรรม 5 ประการ ซึ่งเป็นธรรมอันดีงามห้าอย่าง คุณธรรมห้าประการคู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีลผู้รักษาเบญจศีล

2) หลักของวิริติ คือ เจตนาเครื่องงดเว้นจากองค์และวัตถุนั้น ผู้ไม่มีวิริติ ไม่เชื่อว่าเป็นผู้มีศีล เพราะวิริติได้ชื่อว่า เป็นตัวศีล ส่วนสิกขาบทเป็นข้อห้ามแผนกหนึ่งซึ่งเป็นอาการของศีลวิริติถือว่าเป็นหลักการสำคัญในการรักษาศีล สำหรับผู้งดเว้นจากสิกขาบททั้ง 5 ประการได้ด้วยวิริติจึงได้ชื่อว่า ผู้มีศีล กล่าวคือเป็นผู้มีกายวาจาเป็นปกติเรียบร้อยสะอาดปราศจากโทษ

3) หลักขันติและโสรัจจะ หมายถึง ธรรมอันทำให้งาม โดยที่ขันติเป็นความอดทนเพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ ส่วนโสรัจจะ เป็นความเสถียร อภัยภัยงาม รักความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงาม การรักษาศีลในแง่การละเว้นและการประพฤติธรรมล้วนต้องประกอบด้วยความอดทนเพื่อต่อสู้กับกิเลส อันจะนำสู่จุดหมาย ที่ชอบธรรม ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยอันอาจทำให้ล่วงละเมิดศีลมากระทบ บุคคลสามารถนำขันติ มาสกัดกั้นการล่วงละเมิดศีล 5 ด้วยการอดใจหยุดใจที่ใครจะทำการล่วงละเมิด

4) หลักของสติและสัมปชัญญะจัดเป็นธรรมมีอุปการะมาก ด้วยเหตุที่เกื้อกูลในการกระทำกิจหรือทำความดีทุกอย่างประกอบด้วย สติ คือ ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่เผลอ กับสัมปชัญญะ คือ ความรู้ชัด รู้ชัดสิ่งที่นึกได้ ตระหนัก เข้าใจชัดตามความเป็นจริง เพราะการรักษาศีลที่ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะย่อมทำให้บุคคลไม่เผลอสติล่วงละเมิดศีล และระลึกรู้ตัวในศีลที่ตนรักษารวมถึงสิ่งที่ตนเองกำลังประพฤติ

5) หลักของปัญญา คือ ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้นและรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริงปัญญาทำให้บุคคลประกอบด้วยสัมมาทิฐิ ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ถูกต้องเหมาะสมตามธรรม สามารถรักษาความสะอาดกาย ความสะอาดวาจาและความสะอาดใจ เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีล นอกจากนี้การ

ไม่รักษาเบญจศีลทำให้ใจเราไม่บริสุทธิ์หรือเรียกว่าบาปคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์มีความเพียรพยายามในการละความชั่วมีความพยายามในการทำความดีและหมั่นชำระจิตใจให้บริสุทธิ์อยู่เสมอในการที่จะละความชั่ว ส่วนการรักษาศีลมีอานิสงส์ในการรักษาศีลโดยรวมนั้นส่งผลดีให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดีสงบเรียบร้อยมีความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2. ครอบครัวยุคใหม่รักษาศีล 5 คือ การงดเว้นจากการทำความชั่วทางกายและวาจาตามหลักของศีล 5 ซึ่งเป็นฐานที่มั่นคงในการเสริมสร้างการพัฒนาสังคมมีความใกล้ชิดและผูกพันเหมือนครอบครัวเดียวกันการสื่อสารและสายสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว การอบรมสั่งสอนและเลี้ยงดูพฤติกรรมในการแสดงบทบาทและสถานะของมารดาบิดาและบุตรธิดา ลักษณะและปรากฏการณ์ของบุคคลโดยรวมทั้งบรรยากาศในครอบครัว ล้วนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาจิตใจและคุณลักษณะแห่งพฤติกรรมของบุตรธิดาเพราะความสัมพันธ์ภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัวจะดำเนินไปอย่างราบรื่นด้วยความรักและความเข้าใจ สมาชิกในครอบครัวต่างตระหนักรู้ถึงหน้าที่อันควรที่ตนควรกระทำจึงทำให้ครอบครัวมีสัมพันธภาพของสมาชิกในครอบครัวเชิงบวกลดปัญหาความรุนแรงของครอบครัวได้ เมื่อสมาชิกทุกคนในครอบครัวได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างความสุข โดยมีความเข้าใจและความไว้วางใจซึ่งกันและกัน รวมทั้งแต่ละคนได้ประพฤติปฏิบัติตามบทบาทและหน้าที่ของตนในครอบครัวอย่างดี เพิ่มความสามารถ ความเป็นอยู่และเป็นไปในครอบครัวก็จะมีสุขสงบสุข (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2557 : 2)

นอกจากนี้การรักษาศีล 5 ยังช่วยลดปัญหาความรุนแรงของครอบครัวไทย โดยสมาชิกทุกคนในครอบครัวต้องรักษาศีล 5 เป็นเบื้องต้นก่อนทั้งเพราะ ศีลเป็นหลักปฏิบัติที่ฝึกฝนให้สมาชิกรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีความรับผิดชอบ โดยมีความตระหนักรู้ในใจเสมอว่าเรารักสุขและเกลียดความทุกข์ฉันทใคร่ คนอื่นก็เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นความตระหนักรู้และมีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม จัดเป็นความประพฤติที่ให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตในครอบครัว ทั้งนี้เพราะปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในครอบครัวมีพื้นฐานมาจากพฤติกรรมของมนุษย์โดยรวม 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ล่วงละเมิดศีล 5 หากครอบครัวรักษาไทยมีการรักษาศีล 5 ทำให้สมาชิกในครอบครัวรู้สึกถึงความอบอุ่น ปลอดภัย ไว้วางใจ เชื่อใจและยังจัดเป็นการฝึกฝนตนเองถึงการให้เกียรติและเคารพในสิทธิซึ่งกันและกัน และยังจัดเป็นกฎ ระเบียบหรือฐานที่มั่นคงให้แก่ครอบครัว ความมั่นคงของครอบครัวนั้นต้องเกิดจากความรักใคร่สนิทสนมกลมเกลียวกันมีเมตตากรุณาช่วยเหลือกันและกันของสมาชิกทุกคน

ในครอบครัว ร่วมแรงร่วมใจกันแก้ไขปรับปรุง พัฒนาความเป็นอยู่และพัฒนาคุณธรรมในจิตใจของทุกคนจนสามารถนำไปสู่ชีวิตครอบครัวที่ดี เป็นครอบครัวที่มีแต่ความเจริญก้าวหน้ารุ่งเรือง และเป็นสถาบันพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาสังคมประเทศชาติให้ยั่งยืนสืบไป

3. รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตของครอบครัวในจังหวัดอุบลราชธานี มีหลักการดำเนินชีวิตคือ

3.1 การมีศรัทธา คือ การมีความเชื่อตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีมี 4 อย่าง คือ 1) กัมมสัทธา หมายถึง การมีเชื่อในเรื่องกรรม และเชื่อในกฎแห่งกรรม โดยมีความเชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง กรรมใดที่กระทำโดยเจตนากรรมนั้น ย่อมเป็นอันทำ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว ย่อมเป็นปัจจัยให้ผลดีและไม่ดีสืบต่อไป 2) วิปากสัทธา ได้แก่ ความเชื่อในผลของกรรม โดยเชื่อว่าผลของกรรมมีจริงกรรมทำแล้วต้องมีผลและต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมที่ชั่ว 3) กัมมัสสกตาสัทธา หมายถึง มีความเชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนใครทำกรรมใดไว้ จะต้องเป็นเจ้าของกรรมนั้นและจะต้องเสวยวิบากของกรรมนั้น และ 4) ตถาคตโพธิสัทธา หมายถึง เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ

3.2 ความเป็นกัลยาณมิตร ผู้มีความเอื้อเฟื้อดีผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อกันและกัน ทำให้เกิดความสงบสุข ความเห็นแก่ตัวจะไม่มีโอกาสได้เกิดขึ้น ความเป็นกัลยาณมิตรนั้นมีอยู่ในบุคคล หรือสังคมใด บุคคลนั้นย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขและความเจริญในสังคมนั้นๆ

3.3 ความมีปัญญา คือ การมีปัญญาในการดำเนินชีวิต เพราะปัญญาเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อให้เห็นความจริงหรือสัจธรรม หากไม่มีองค์ความรู้เรื่องปัญญานี้ การที่จะพิจารณาให้สามารถกำหนดท่าทีต่อสิ่งมีชีวิตและสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวกับโลกย่อมเป็นไปได้ยาก

หลักการดำเนินชีวิตทั้ง 3 ข้อข้างต้น ถือว่าเป็นการดำรงชีวิตของครอบครัวไทยจังหวัดอุบลราชธานีที่เกิดจากการรักษาศีล 5 เพราะส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาและมีวิถีการดำรงชีวิตที่ดำรงชีวิตสืบทอดต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมการดำรงชีวิตจนถึงปัจจุบันนี้ ศีล 5 จึงเป็นบรรทัดฐานให้ประพฤติปฏิบัติชอบเพื่อประโยชน์ของบุคคลและสันติภาพโดยส่วนรวม อย่างไรก็ตาม การรักษาศีล 5 ยังเป็นปัจจัยสำคัญทำให้ครอบครัวหรือชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานีมีความสัมพันธ์ที่ต่อกันหรือความเข้มแข็งโดยทำหน้าที่ประสานหรือเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน ชุมชนและวัด ทำให้องค์กรหรือหน่วยงานต่างๆได้ทำหน้าที่และสนับสนุนให้ชุมชนมีความสัมพันธ์อันดียิ่งขึ้นและเป็นการปลูกฝัง อบรมคุณธรรมและ

จริยธรรมต่อชุมชนทำให้ชุมชนมีความรัก ความเมตตาและความเอื้ออาทรต่อกันและกัน การรักษาศีล 5 ของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานียังเสริมสร้างความมั่นคงการดำเนินชีวิต ด้วยการประกอบสัมมาชีพกล่าวคืออาชีพที่ถูกต้องตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาและถูกต้องตามหลักของกฎหมายด้วย ในขณะเดียวกันก็มีการลด ละ และ เลิกอบายมุขเพราะเป็นหนทางแห่งความเสื่อมคุณภาพชีวิตและสังคม ดังนั้นการรักษาศีล 5 จึงเป็นการส่งเสริมให้ครอบครัวไทยมีคุณธรรมและจริยธรรมทางสังคมเพื่อให้เกิดความสงบสุขและสมานฉันท์ต่อไป

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

จากการศึกษาครอบครัวรักษาศีล 5 : รูปแบบและการเสริมสร้างวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของครอบครัวไทยในจังหวัดอุบลราชธานี กรมการศาสนามีการส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมเห็นความสำคัญของการรักษาศีล 5 และมาร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนโครงการนี้ไปสู่ผลสัมฤทธิ์ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อถือซึ่งกันและกัน และมีจิตสำนึกต่อตนเองในการรักษาคุณค่าของข้อบัญญัติแห่งศีล 5 เพื่อความสงบสุขร่มเย็นเป็นสุขของตนเอง ครอบครัวและประเทศชาติ โครงการนี้ขับเคลื่อนด้วยองค์กรสำคัญคือ วัด สถานศึกษา ตลอดจนหน่วยงานต่างๆสำคัญของรัฐรวมทั้งเอกชน มีความตระหนักในการมีส่วนร่วมสร้างสังคมสันติสุขโดยการรณรงค์ให้ทุกคนรักษาศีล 5 ควรมีการพัฒนาครอบครัวรักษาศีล 5 ต้นแบบเพื่อสร้างแบบอย่างในการดำเนินงานหมู่บ้านรักษาศีล 5 และนำไปสู่การขยายผลอย่างเป็นรูปธรรมในจังหวัดอุบลราชธานีต่อไป โดยการคัดเลือกจากหมู่บ้านนำร่องที่มีผลการดำเนินงานระยะแรกที่มีความโดดเด่นและมีการสนับสนุนส่งเสริมให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น แล้วจัดทำเป็นคู่มือแนวทางการดำเนินหมู่บ้านรักษาศีล 5 ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (2552). พระไตรปิฎกศึกษา. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นฤมล มารคแมน, (2543). มนุษย์และความเป็นจริงของชีวิตในทัศนะของพุทธศาสนา.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง

- บุญมี แท่นแก้ว, (2547). *พระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ :โอ.เอ.พรินติ้ง เฮ้า
พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- มันเกียติ โกศลนิรติวงศ์, (2541). *ทฤษฎีและเทคนิคในการให้คำปรึกษาพุทธธรรม*. กรุงเทพฯ :
สุวีริยาสาส์
- รังสรรค์ แสงสุขและคณะ, (2544). *ความรู้คู่คุณธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- วสิน อินทสระ, (2549). *พุทธจริยา*, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรม
สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), (2538). *ความจริงที่ต้องเข้าใจ*. กรุงเทพฯ
:โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, (2557). *คู่มือการดำเนินงานโครงการสร้างความ
ปรองดองสมานฉันท์โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหมู่บ้านรักษาศีล 5*,
กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ, (2555). *การสำรวจสภาวะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ.2554*.
กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.